

УДК 373.5.016:94]:001.4](477)«1991/2020»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-46>

Наталія ІГНАТЕНКО,
orcid.org/0000-0002-3264-0315
кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) ignatenko1707@ukr.net

ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз засадничо-понятійної термінології, яка розкриває особливості перебігу трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі періоду незалежності України.

Встановлено, що теорія та методика навчання історії в школі як автономна підсистема історичної освіти, повсякчас перебуває у пошуку ефективних алгоритмів інтеграції теоретико-методологічного інструментарію загальноосвітніх інновацій в концептуальні положення шкільної історичної освіти. Поряд із цим, як самостійна наука, вона й сама є узагальненою функціональною моделлю розвитку історичної теорії та практики, здатною прогнозувати поведінку реальних об'єктів у визначеному діапазоні умов та продукувати якісні і комплексні зміни в методології досліджень в галузі освіти.

Виявлено, що визначальними для розуміння теоретико-методологічних засад трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі періоду незалежності є поняття «зміна», «трансформація», «модернізація», «модифікація», «реформа», «реформування». В загальному розумінні усі вони є етимологічно подібним, адже характеризують процес зміни з метою покращення існуючої ситуації. Проте у змісті нашого дослідження вони утворюють своєрідний логічний ланцюг взаємозалежностей, у якому криза політичної системи держави, що виникла в наслідок розпаду СРСР, послужила точкою бифуркації для початку трансформаційних процесів у соціальній системі, яка своєю чергою активізувала перетворення у системі її специфічних інститутів, до числа яких належить і система освіти.

З'ясовано, що використання терміна «трансформація» при характеристиці особливостей розвитку національної моделі освіти ускладнюється використанням його різних тлумачень. У зв'язку з цим запропоновано авторський підхід до тлумачень дефініцій, що відображають сутність трансформацій у теорії та методиці навчання історії в школі, відповідно до якого термін «трансформація» потрактовується як обумовлений сукупністю ендогенних та екзогенних факторів процес структурної зміни галузевої парадигми, наслідками якої є зрушення у соціальній структурі суспільства та досягнення, задекларованої у нормативно-правових актах держави, мети освіти.

Ключові слова: *освіта, історична освіта, теорія та методика навчання історії в школі, зміна, трансформація, трансформація в галузі освіти.*

Natalia IHNATENKO,
orcid.org/0000-0002-3264-0315

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of World History and Religious Studies
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Ternopil, Ukraine) ignatenko1707@ukr.net*

CONCEPTUAL AND TERMINOLOGICAL FIELD OF RESEARCH OF TRANSFORMATION PROCESSES IN THE THEORY AND METHODS OF TEACHING HISTORY IN SCHOOL DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE OF UKRAINE

The article analyzes the basic conceptual terminology, which reveals the peculiarities of the course of transformational processes in the theory and methodology of teaching history in schools during the period of independence of Ukraine.

It has been established that the theory and methodology of teaching history at school as an autonomous subsystem of historical education is constantly searching for effective algorithms for integrating the theoretical-methodological toolkit of general educational innovations into the conceptual provisions of school historical education. Along with this, as an independent science, it is itself a generalized functional model of the development of historical theory and

practice, capable of predicting the behavior of real objects in a certain range of conditions and producing qualitative and comprehensive changes in the methodology of research in the field of education.

It was revealed that the concepts of “change”, “transformation”, “modernization”, “modification”, “reform”, “reformation” are decisive for understanding the theoretical and methodological foundations of transformational processes in the theory and methodology of teaching history in schools during the period of independence of Ukraine. In a general sense, all of them are etymologically similar, because they characterize the process of change with the aim of improving the existing situation. However, in the content of our study, they form a kind of logical chain of interdependencies, in which the crisis of the political system of the state, which arose as a result of the collapse of the USSR, served as a bifurcation point for the beginning of transformational processes in the social system, which in turn activated transformations in the system of its specific institutions, including which also includes the education system.

It was found that the use of the term “transformation” when characterizing the features of the development of the national model of education is complicated by the use of its various interpretations. In this regard, the author’s approach to the interpretation of the concept “transformation in the theory and methodology of teaching history” is proposed as a process of structural change of the industry paradigm caused by a set of endogenous and exogenous factors, the consequences of which are shifts in the social structure of society and achievements declared in the normative legal acts of the state, purpose of education.

Key words: education, historical education, theory and methods of teaching history at school, change, transformation, transformation in the field of education.

Постановка проблеми. Від здобуття Україною незалежності до сьогоднішня теорія та методика навчання історії в школі пройшла складний шлях докорінних змін, ключовою ідеєю яких стала трансформація її традиційної моделі в інноваційну. Ця ідея знайшла відображення не лише у наукових працях і навчально-методичних комплексах, а й у модифікації термінологічного апарату її наукового знання, дослідження семантики якого дозволяє характеризувати перетворення в галузі з позиції системного процесу структурного та функціонального перетворення усього освітнього простору.

Методологічна функція наукового апарату ґрунтується на дедуктивній систематизації наукового знання, що полегшує його концептуалізацію на рівні базових емпіричних і теоретичних понять, від правильності використання яких залежить достовірність представленої у дослідженні концепції. Тож цілком логічно, що при дослідженні будь якої наукової проблеми передусім виникає необхідність в осмисленні та структуруванні її тезаурусу.

Аналіз досліджень. У вітчизняній історіографії трансформаційні процеси у теорії та методиці навчання історії в школі стали предметом багатьох наукових праць. За проблемно-історичним принципом їх умовно можна об’єднати у дві групи: перша – загальні методологічні та історіографічні синтети, в яких огляд та аналіз трансформаційних процесів в освіті подано в загальній канві науково-теоретичних досліджень розвитку освіти та української національної школи (О. Антонова, В. Безпалька, А. Вихруща, С. Гончаренка, В. Гузєєва, Л. Даниленко, В. Демидова, М. Євтуха, І. Єрмакова, В. Зацерковного, І. Зязюна, Я. Калакури, О. Козлова, В. Кременя, О. Кустовської, В. Пала-

марчук, І. Підласий, О. Савченко, О. Сухомлинської, І. Тараненко, І. Тішаєва, В. Чайки, М. Чошанов, Р. Юсуфбекова та ін.

Друга – проблемно-тематичні історіографічні студії, предметом дослідження яких стали безпосередньо трансформаційні процеси в історичній освіті та методиці навчання історії (В. Андрущенко, К. Баханов, В. Биков, А. Василюк, М. Гупан, Л. Жарова, О. Желіба, Л. Задорожня, В. Журавський, Є. Красняков, Л. Калініна, І. Колодій, В. Комаров, К. Корсак, Є. Красняков, Т. Ладиченко, В. Мисан, Л. Наливайко, Н. Ногас, В. Огнев’юк, П. Полянський, О. Пометун, К. Романенко, С. Терно, В. Тертичка, О. Турянська, О. Удод, О. Фідря, А. Фоменко, Н. Чубур, Т. Чубукова, Ю. Шаповал, Н. Шульгіна та ін.

Охоплюючи широкий діапазон проблем, ці праці окреслили термінологічне поле дослідження й створили підґрунтя для формування науково-методологічного інструментарію обґрунтування його актуальності.

Мета статті – дослідити, узагальнити та уточнити понятійно-термінологічний апарат дослідження трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі періоду незалежності України; уточнити сутнісні характеристики понять «зміни», «реформа», «реформування», «модернізація», «модифікація», «реформування» та «трансформація» у трактуваннях зарубіжних та вітчизняних учених.

Виклад основного матеріалу. Важливою умовою існування ефективної освітньої системи держави є конструювання національної стратегії її розвитку. Тож цілком закономірно, що успадкувавши від Радянського Союзу достатньо розвинену, але надзвичайно заідеологізовану модель освіти, українська держава поставила собі за мету

модернізувати її відповідно до потреб суспільства, яке ступило на шлях демократії та пошуку самоідентичності. Осмислення феномену освіти вимагало оновлення та обґрунтування науково-теоретичних підходів до розуміння її терміно-системи, точність у тлумаченнях якої почало розглядатися як визначальний критерій об'єктивної оцінки впроваджуваних освітніх інновацій.

Для характеристики трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі у науковій літературі найчастіше застосовуються поняття «зміни», «реформа», «модернізація» та «модифікація». За своїм змістом вони утворюють синонімічний ряд, що об'єктивно корелюючи з концептом «трансформація», наділяє його дефініції ознаками процесуальності, структурності та системності.

Найбільш загальним поняттям, що використовується в педагогічній літературі при аналізі чи характеристиці трансформаційних процесів в освіті, є «процес». У більшості джерел даний концепт трактується як будь-яке перетворення, структурними елементами якого є: зародження, становлення (взаємодія буття та небуття за виникнення певних станів), розвиток (саморух), прогрес (поступальний розвиток, вдосконалення), морфогенез (переструктурування системи) та перехідний процес (Пахомова, 2006: 632–633).

В аспекті освітніх трансформацій, «процесом» прийнято називати будь-які перетворення, які у своїй основі мають зміну форми або окремих характеристик об'єктів, на які вони спрямовані. Дослідження процесуальних зрушень в освіті як цілісної множини елементів в сукупності відношень і зв'язків між ними проходить через призму та в контексті розгалуженої системи спеціальних термінів, ключовим з-поміж яких є концепт «зміна» – перехід, перетворення чого-небудь у щось якісно інше (Великий тлумачний словник, 2002: 373; Маркович, 2014: 78).

Процес закономірної зміни, переходу від одного якісного стану до іншого, вищого називається розвитком (Великий тлумачний словник, 2002: 1043). За твердженням Н. Осипова, розвиток може проходити шляхом революції (комплексної, радикальної зміни істотно важливих сфер життєдіяльності суспільства, що відбувається різко, у формі стрибка та є переходом від одного якісного стану до іншого), реформи (часткові зміни у будь-якій сфері суспільної системи, що самі по собі не змінюють її природи, поступові зміни в якій сфері буття людей, які можуть бути стрімкими або планомірними), модернізації (системну або точкову), або ж трансформації. У будь-якому варі-

анті фінальним результатом розвитку має стати прогрес – еволюція від від нижчого до вищого, поступовий рух уперед (Осипова, 2003: 215).

Виступаючи змістоутворюючою складовою концепту «змін», розвиток корелює із концептом «трансформація», осмислення якого є ключовим завданням представленого дослідження. У вітчизняних словниках основне його значення етимологічно виводиться з префіксу *trans-* «пере-» та дієслова *formāre* «формувати», похідного від іменника *forma* «форма, вид», що у своїй єдності дозволяють розглядати «трансформацію» як перетворення або/чи видозміну (Великий тлумачний словник, 2002: 1263; Словник іншомовних слів, 2004: 903].

З тлумаченням українських, синхронізуються й визначення англомовних словників. Зокрема, у «Кембриджському академічному словнику» «*transformation*» визначається як зміна зовнішніх та внутрішніх характеристик з метою покращення чогось, а у Оксфордському – як кардинальна зміна форми, природи та зовнішнього вигляду (Джуріло, 2014: 16).

Незважаючи на усю зовнішню простоту тлумачення, термін «трансформація» складніший, ніж видається на перший погляд й не може бути зведений лише до концепту «зміна», який лінгвістично окреслюючи зміст слова, все ж не розкриває його глибинних значень, а відтак і його лінгвопрагматичного потенціалу. На цьому, зокрема, наголошує І. Маркович, яка здійснивши аналіз історіографії з проблеми трактування поняття «трансформація» виділила три підходи до його тлумачення:

- процесний – розглядає трансформацію як серію послідовних, доволі тривалих і взаємопов'язаних процесів націлених на зміну зовнішніх чи внутрішніх характеристик об'єкту впливу;
- системний – характеризує трансформацію як іманентну особливість, яка відбувається постійно і є явищем безперервної зміни форми властивостей чого-небудь;
- ситуаційний – пояснює трансформацію як момент кардинальних перетворень, у результаті яких структура, ознаки, взаємозв'язки у системі змінюються повністю й радикально (Маркович, 2014: 79).

На думку Г. Поченчук, трансформації відбуваються на певних етапах розвитку систем, так званих точках біфуркації, коли вони надчутливі до усілякого роду впливів. Точки біфуркації відображають збуджений стан систем, що знаходяться немовби на перехресті, і навіть незначні зовнішні коливання можуть призвести до зміни подальших

еволюційних шляхів, переходів до інших атракторів. Безумовно, трансформації можуть протікати й еволюційно, поступово, послідовно, але в такому разі вони є менш відчутними. При цьому еволюція у вигляді трансформації не передбачає понять доброго чи поганого, адже усі зміни проходять соціальну оцінку (Поченчук, 2014).

Поняття трансформації необхідно відрізнити від інших суміжних, але не тотожних йому категорій, як-то: «модернізація», «модифікація», «реформування». Усі вони у тій чи іншій мірі, позначають процес розвитку та змін. Але на відміну від «трансформації» не передбачають глобальних перетворень, концентруючись в основному на локальному рівні реалізації пріоритетів трансформації.

Зокрема, модернізація (від франц. «moderne» – новітній, сучасний), виконуючи творчо-перетворюючу функцію розвитку, окреслює прогресивні зміни в різних сферах життя суспільства в результаті яких система (або підсистема) поліпшує параметри свого функціонування. Проте ці зміни не кардинальні, вони не передбачають перебудову всієї системи, як це відбувається під час трансформаційних процесів. Тому модернізація зазвичай розглядається не як самодостатнє явище, а як частина більш широкого процесу трансформації (Данильян, 2007: 62).

Більшість відомих теорій модернізації об'єднує те, що всі вони передбачають появу чогось нового – нових змістів, дій, функцій, якостей тощо. Саме різноманітні новації (нововведення, інновації) – технічні, економічні, соціальні тощо – та дії із запровадження їх у повсякденну практику становлять зміст модернізації. Вони є тим, що поєднує теорії модернізації з інноватикою як специфічною галуззю міждисциплінарного знання науковий апарат якої цікавий і теорії та методиці навчання історії в школі (Модернізаційні процеси в освіті, 2013).

Зіставлення існуючих визначень інновацій групою дослідників під керівництвом С. Ільєнкової уможливило висновок, що «специфічний зміст інновацій складають зміни, а головною функцією інноваційної діяльності є функція змін» (Модернізаційні процеси в освіті, 2013). Активний розвиток теорії інновацій, започаткованої Е. Роджерсом, Й. Шумпетером та іншими дослідниками, триває. Нині сформувалася нова галузь наукового знання – інноватика, термінологічний апарат якої стрімко розвивається, з'являються нові й нові терміни та ведуться дискусії щодо їхнього змісту. З поняттям «інновація» нині пов'язується велика кількість похідних від нього понять: «інновацій-

ність», «інноваційний потенціал», «інноваційна діяльність», «інноваційна політика», «інноваційна освіта», «інноваційна активність» тощо. При цьому, сутність інноваційності неможливо розкрити без зіставлення понять «інноваційність» та «адаптивність».

Якщо адаптивність передбачає досягнення відповідності між цілями та результатами діяльності, пристосовуючись до умов незмінної в часі реальності шляхом умілого використання рутинних компонентів репродуктивних практик, то інноваційність постає як активність неадаптивна, надситуативна, що здійснюється через перетворення як предметного та соціального оточення, так і власної діяльності, власної суб'єктивності. У такий спосіб інноваційність забезпечує адаптацію до умов швидко змінюваної реальності (Модернізаційні процеси в освіті, 2013).

Термін «модифікація» теж вузькогалузевий. Етимологічно він використовується для означення процесу зміни/пристосування окремих складових системи/підсистеми, що трансформується до нових обставин буття (Словник іншомовних слів, 2000).

Реформування («реформа» (від. лат. – reformo) часто є складовою усіх цих процесів. Однак далеко не кожне реформування можна назвати модернізацією, модифікацією чи трансформацією. В умовах кардинальних реформ в освіті України поняття «реформа» набуває особливої актуальності. Зокрема у вітчизняному словнику цей термін тлумачиться як перетворення, зміна, нововведення, яке (на відміну від трансформації) не знищує основ наявної структури.

Визначенню й уточненню термінів «реформа» та «реформування» значну увагу приділили українські компаративісти А. Василюк, А. Сбруєва, К. Шихненко та інші. За А. Василюк реформа – це будь-яка зміна в системі освіти, яка: 1) відображає окреслену освітню політику; 2) має далекосяжні стратегічні наміри; 3) виникає як концепція уряду, регіональної освітньої влади з належними повноваженнями в сфері навчання й виховання або впливових громадських об'єднань, що трансформуються зі стану ідей і пропозицій в нормативно-правові засоби. На думку дослідниці, сутністю освітнього реформування є сукупність цілеспрямованих дій, державних та громадських органів (через закони, нормативно-правові акти, інструкції, рекомендації тощо) (Василюк, 2007: 13).

Оксфордський словник англійської мови (New Shorter Oxford English Dictionary), характеризуючи даний концепт через призму його родових та видових ознак визначає його як зміну, що

може відбуватися в двох напрямках: 1) повернення до попереднього стану, відновлення чогось втраченого, що потребує реставрації; 2) досягнення нового, зміненого стану речей, необхідність в якому зумовлена якісно новими умовами та контекстом діяльності тощо.

Розглядаючи (за А. Василюком) трансформацію як одну з причин освітніх реформ і одночасно її результат, зауважимо, що у науковій літературі ці поняття часто синонімізуються (Василюк, 2007; Філософія освіти, 2009). Однак, поняття «трансформація» ширше. Найчастіше воно застосовується при характеристиці змін системи (у нашому випадку системи освіти) (Гражевська, 2011; Єрохін, 2005). Для означення перетворень у конкретній сфері цієї системи вживається поняття «реформа» або «модернізація».

Як зміна в системі освіти, реформа, за твердженням А. Василюк відображає окреслену освітню політику; має далекосяжні стратегічні наміри; виникає як концепція уряду, регіональної освітньої влади з належними повноваженнями в сфері навчання й виховання або впливових громадських об'єднань, що трансформуються зі стану ідей і пропозицій в нормативно юридичні засоби. На думку дослідниці, сутністю освітнього реформування є сукупність цілеспрямованих дій, державних та громадських органів які вони реалізують через закони, нормативно-правові акти, інструкції, рекомендації тощо) (Василюк, 2007: 13]. А. Джурило уточнюючи відмінності між поняттями «трансформація» й «освітня реформа» до типових ознак останньої відносить: політичну готовність органів управління діяти, володіння матеріальними ресурсами, суспільну підтримку (Джурило, 2014).

С. Сисоевоа, характеризуючи освітологічний контекст реформ, зазначила, що реформування освіти у цьому контексті, можна розглядати як необхідну передумову модернізації, поштовхом до якої стають: 1) цивілізаційні зміни, зокрема винахід й подальший активний розвиток інформаційно-комунікативних технологій; 2) соціально-економічні трансформації на політичному, соціальному та економічному рівнях; 3) наміри країни з подальшою практичною реалізацією щодо приєднання до певного інтегрованого економічного й освітнього простору (Освітні реформи, 2014: 133, 135).

Слід зазначити що часто синонімізовані в українському науковому дискурсі поняття «реформа» і «реформування» не тотожні. Реформування може містити в собі кілька реформ. Відтак цей термін найчастіше застосовується для означення діяльності з удосконалення національної системи

освіти, що цілеспрямовано організовує державна влада на різних рівнях управління. Його сутністю є сукупність дій держави й суспільства щодо приведення системи у відповідність з актуальними політичними, соціально-економічними та іншими вимогами. Поняття ж «освітні реформи» або «реформи освіти» застосовуються у сенсі інструменту реформування, що має форму державного проекту, який спрямовано на зміну системи освіти, або окремих її складників з метою удосконалення (Трансформаційні процеси, 2018: 19).

Підсумовуючи різні погляди на розуміння освітніх реформ, зазначимо, що більшість науковців розглядають їх як зміни в системі освіти, які: по-перше, відображають освітню політику, по-друге, виникають як концепція держави на різних рівнях і трансформуються зі стану ідей у нормативно-правові акти, закони, по-третє, мають стратегічні наміри та цілеспрямовані дії.

Ще одним поняттям, яким користуються науковці різних сфер досліджень для характеристики освітніх перетворень є поняття «система». У літературі зустрічається більш сорока визначень даного терміна. Усі вони в залежності від підходу можуть бути поділені на три групи. Перша група визначає систему через поняття системного підходу – «елементи», «відносини», «зв'язки», «ціле», «цілісність». У другій групі системи розглядаються з позиції теорії регулювання через поняття «вхід», «вихід», «переробка інформації», «закон поведінки», «керування». У третій групі система визначається як деякий клас математичних моделей (Коваленко, 2004: 11).

Найбільше прикладним в контексті нашого дослідження є визначення з першої групи, відповідно до якого під «системою» слід розуміти сукупність елементів, певним чином пов'язаних і взаємодіючих між собою для виконання заданих цільових функцій (поняття цільової функції у цьому контексті ототожнюється з поняттям «призначення»). Відповідно до нього концепт «система освіти» розглядатиметься нами як сукупність навчально-виховних та культурно-освітніх закладів, які відповідно до Конституції та інших законів України здійснюють освіту і виховання її громадян (Семенова, 2006), а «система шкільної історичної освіти» – як модель навчання історії представлену курсами історії України і всесвітньої історії з давніх часів до сьогодення, які складають хронологічно послідовну лінійну освітньої галузі «Суспільствознавство»/«Громадянська освіта. Історія» (Пометун, 2006: 46).

Отже, основними поняттями, що окреслюють теоретичні засади трансформаційних процесів

у теорії та методиці навчання є: «трансформація», «модернізація», «модифікація», «реформа», «реформування». В загальному розумінні усі вони є етимологічно подібним, адже характеризують процес зміни з метою покращення існуючої ситуації. Проте у змісті нашого дослідження вони утворюють своєрідний логічний ланцюг взаємозалежностей, у якому криза політичної системи держави, що виникла в наслідок розпаду СРСР, послужила точкою біфуркації для початку трансформаційних процесів у соціальній системі, яка своєю чергою активізувала перетворення у системі її специфічних інститутів, до числа яких належить і система освіти. Система освіти, з метою забезпечення нової якості підконтрольних їй галузей знань, активно

включилася у процес реформування змісту освіти на всіх рівнях: від дошкільної освіти – до вищої освіти та освіти дорослих, детермінуючи при цьому новий формат теорії та методики навчання окремих навчальних дисциплін.

З огляду на послідовність фаз політичних циклів розвитку української держави в період незалежності (1991–2020 рр.), такий алгоритм трансформацій мав стадійний характер і залежав головним чином від якісної зміни інституціональних і соціокультурних механізмів функціонування політичної системи та політичної волі державних еліт які на різних етапах державотворення динамізували або гальмували його активність та ефективність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивілізаційна структура сучасного світу : в 3 т. Т. 1 : Глобальні трансформації сучасності / под ред. Ю.Н. Пахомова, Ю.В. Павленко Київ : Наукова думка, 2006. 686 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун». 2002. 1440 с.
3. Маркович І. Б. Розкриття сутності поняття трансформації економічного простору в системі категорій розвитку національної економіки. Економіка розвитку. 2014. № 2. С. 77–81.
4. Соціологія : підручник / Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
5. Словник іншомовних слів / за ред. Л. Пустовіт. Київ: Довіра. 2000. 1018 с.
6. Джурило А. П. До питання «реформування» як однієї з ключових дефініцій у галузі освіти. Нові технології навчання. 2014. Вип. 82. С. 81–87.
7. Поченчук Г. М. Закономірності трансформаційних процесів національної економіки. Економічний аналіз. 2014. Том 16. № 1. С. 123–129.
8. Данильян О. Г. Концепція модернізації як теоретична модель розвитку посттоталітарних країн. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2007. Вип. 13. С. 61–71.
9. Модернізаційні процеси в освіті та суспільстві: психотехнології супроводу : монографія / за ред. П. Д. Фролова. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 312 с.
10. Василюк А. В. Реформи шкільної освіти в Польщі: історія й сучасність: монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2007. 340 с.
11. Філософія освіти: Навчальний посібник / за заг. ред. В. Андрущенко, І. Передборської. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 329 с.
12. Гражевська Н. І. Еволюція сучасних економічних систем: навч. посіб. Київ : Знання, 2011. 287 с.
13. Єрохін С. А. Трансформаційний процес та його структуризація. Актуальні проблеми економіки. 2005. № 2(44). С. 4–12.
14. Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія : монографія / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, В. Огнев'юка, С. Сисоевої. Київ: ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС», 2013. 460 с.
15. Трансформаційні процеси у шкільній освіті країн Європейського Союзу та США: монографія / А. П. Джурило, О. З. Глушко, О. І. Локшина та ін. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 192 с.
16. Коваленко І. І., Бідок П. І., Гожий О. П. Вступ до системного аналізу: навч. посіб. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. 148 с.
17. Семенова А. В., Гурін Р. С., Осипова Т. Ю. Основи психології і педагогіки: навч. посібн. Київ: Знання, 2006. 319 с.
18. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза. 2006. 328 с.

REFERENCES

1. Tsyvlylyzatsyonnaia struktura sovremennoho myra : v 3 t. T. 1 : Hlobalnye transformatsyy sovremennosti. (2006). [Civilizational structure of the modern world : in 3 vols. T. 1 : Global transformations of modernity]. / pod red. Yu.N. Pakhomova, Yu.V. Pavlenko. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
2. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy. (2002). [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. / za red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF "Perun". [in Ukrainian].
3. Markovych I. B. (2014). Rozkryttia sutnosti poniattia transformatsii ekonomichnoho prostoru v systemi katehori rozvytku natsionalnoi ekonomiky. [Disclosing the Essence of the Concept of Transformation of Economic Space in the System of Categories of National Economic Development]. Ekonomika rozvytku. 2. 77–81. [in Ukrainian].

4. Sotsiologhiia : pidruchnyk. (2003). [Sociology : textbook]./ N. P. Osypova, V. D. Vodnik, H. P. Klimova ta in. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
5. Slovnyk inshomovnykh sliv. (2000). [Dictionary of foreign language words]./ za red. L. Pustovit. Kyiv: Dovira. [in Ukrainian].
6. Dzhurylo A. P. (2014). Do pytannia “reformuvannia” yak odniiei z kliuchovykh definitsii u haluzi osvity. [On the issue of “reform” as one of the key definitions in the field of education]. Novi tekhnologii navchannia. Vyp. 82. 81–87. [in Ukrainian].
7. Pochenchuk H. M. (2014). Zakonomirnosti transformatsiinykh protsesiv natsionalnoi ekonomiky. [Patterns of transformation processes in the national economy]. Ekonomichnyi analiz. Tom 16. 1. 123–129. [in Ukrainian].
8. Danylian O. H. (2007). Kontseptsiia modernizatsii yak teoretychna model rozvytku posttotalitarnykh krain. [The concept of modernisation as a theoretical model of post-totalitarian countries’ development]. Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia. Vyp. 13. 61–71. [in Ukrainian].
9. Modernizatsiini protsesy v osviti ta suspilstvi: psyhotekhnologii suprovodu : monohrafiia. (2013). [Modernisation processes in education and society: psychotechnologies of support : a monograph]. / za red. P. D. Frolova. Kirovohrad : Imeks-LTD. [in Ukrainian].
10. Vasyliuk A. V. (2007). Reformy shkilnoi osvity v Polshchi: istoriia y suchasnist: monohrafiia. [Reforms of school education in Poland: history and modernity: a monograph]. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia. [in Ukrainian].
11. Filosofiia osvity: Navchalnyi posibnyk. (2009). [Philosophy of education: Study guide]./ za zah. red. V. Andrushchenka, I. Peredborskoï. (2009). Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].
12. Hrazhevskia N. I. (2011). Evoliutsiia suchasnykh ekonomichnykh system: navch. posib. [The evolution of modern economic systems: a textbook]. Kyiv : Znannia. [in Ukrainian].
13. Yerokhin S. A. (2005). Transformatsiinyi protses ta yoho strukturyzatsiia. [Transformation process and its structuring]. Aktualni problemy ekonomiky. 2 (44). 4–12. [in Ukrainian].
14. Osvitni reformy: misiia, diisnist, refleksiiia : monohrafiia. (2013). [Educational reforms: mission, reality, reflection : a monograph]. / za red. V. Kremenia, T. Levovytskoho, V. Ohneviuka, S. Sysoievoi. Kyiv: TOV “Vydavnyche pidpriemstvo “EDELVEIS”. [in Ukrainian].
15. Transformatsiini protsesy u shkilnii osviti krain Yevropeiskoho Soiuzu ta SShA: monohrafiia. (2018). [Transformational Processes in School Education in the European Union and the United States: a monograph]./ A.P. Dzhurylo, O.Z. Hlushko, O.I. Lokshyna ta in. Kyiv: TOV “KONVI PRINT”. [in Ukrainian].
16. Kovalenko I. I., Bidiuk P. I., Hozhyi O. P. (2004). Vstup do systemnoho analizu: navch. posib. [Introduction to systems analysis: a textbook]. Mykolaiv: Vyd-vo MDHU im. P. Mohyly. [in Ukrainian].
17. Semenova A. V., Hurin R. S., Osypova T. Yu. (2006). Osnovy psykhologii i pedahohiky: navch. posibn. [Fundamentals of psychology and pedagogy: a textbook]. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian].
18. Pometun O.I., Freiman H.O. (2006). Metodyka navchannia istorii v shkoli. [Methods of teaching history at school]. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].